PEDAGOGIK TADQIQOTLAR JURNALI
ISSN: 3060-4923 Impact Factor –7,212

ARAB TILIDA ZAMON SHAKLLARINING PRAGMATIK FUNKSIYALARI

Malikov Marufjon Abdullajon o‘g’li
Oriental universiteti magistratura (arab tili yo’nalishi) 1-kurs talabasi
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20483690

Annotatsiya: Ushbu maqolada arab tili fe’l tizimidagi zamon shakllarining pragmatik va diskursiv xususiyatlari tadqiq etilgan. An’anaviy grammatikadagi temporal (vaqt) tahlildan farqli o‘laroq, o‘tgan (madiy) va hozirgi-kelajak (mudoriy) zamon shakllarining kontekstual, modallik hamda so‘zlovchi maqsadiga ko‘ra namoyon bo‘ladigan pragmatik funksiyalari aniq misollar yordamida ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: arab tili, pragmatika, madiy, mudoriy, diglossiya, nutqiy akt, modallik, kontekst.

KIRISH. Zamonaviy tilshunoslikda lisoniy birliklarni shunchaki grammatik qoliplar doirasida emas, balki ularning nutqiy vaziyat (kontekst) va so‘zlovchi maqsadiga bog‘liq holda o‘rganuvchi pragmatika yo‘nalishi muhim o‘rin tutadi. Arab tili o‘zining boy morfologik va semantik imkoniyatlari bilan til birliklarining pragmatik ko‘chishlariga juda moslashgandir. Xususan, arab tili fe’l tizimidagi zamon shakllari faqatgina harakatning bajarilish vaqtini (o‘tmish, hozirgi va kelajak) ko‘rsatish bilan cheklanmaydi. Ular matnda modallik, emotsionallik, qat’iylik va nutqiy strategiyalarni ifodalovchi kuchli pragmatik vosita vazifasini bajaradi.

Madiy (O‘tgan zamon) Shaklining Pragmatik Funksiyalari

Arab tilida madiy (O‘tgan zamon) shakli an’anaviy jihatdan nutq so‘zlanayotgan vaqtdan oldin tugallangan harakatni anglatsa-da, pragmatik jihatdan quyidagi o‘ziga xos ma’nolarni tashiydi:

1 **Qat’iylik va Muqarrarlik (Factuality):** Kelajakda sodir bo‘lishi 100% aniq bo‘lgan voqealar nutqni jonlantirish va uning muqarrarligini ko‘rsatish uchun o‘tgan zamon fe’li orqali ifodalanadi. Bu uslub klassik matnlarda va siyosiy diskursda ko‘p kuzatiladi. Misol: (أَتَى أَمْرُ اللَّهِ) - "Allohning amri keldi" (aslida: kelajakda keladi, ammo sodir bo‘lishi shubhasiz bo‘lgani uchun madiy shakli qo‘llangan).

2 **Illokutiv performativlar (Duo va istak ma’nolari):** Arab madaniyatida duo, qarg‘ish yoki minnatdorchilik bildirishda o‘tgan zamon shakli ishlatiladi. Bu yerda maqsad o‘tib ketgan ishni aytish emas, balki ayni paytda istakni amalga oshirishdir. Misol: (رَحِمَهُ اللَّهُ) - "Alloh uni rahmat qildi" (ma’nosi: "Alloh uni rahmat qilsin"). Misol: (بَارَكَ اللَّهُ فِيكَ) - "Alloh sizga baraka berdi" (ma’nosi: "Alloh sizga baraka bersin").

Mudoriy (Hozirgi-Kelajak zamon) Shaklining Pragmatik Funksiyalari

Mudoriy shakli sintaktik va semantik jihatdan juda faol bo‘lib, matnning pragmatik ta’sirchanligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi:

1 **Nutqni jonlantirish (Vividness / إِسْتِحْضَارُ الصُّورَةِ):** So‘zlovchi o‘tmishda sodir bo‘lgan juda muhim yoki hayajonli voqeani tinglovchining ko‘z oldida hozir bo‘layotgandek jonli tasvirlash uchun ataylab hozirgi zamon fe’lini tanlaydi.

Misol: Tarixiy asarlarda voqealar bayon etilayotganda kutilmagan burilishlarni ifodalash uchun birdan mudoriy fe’liga o‘tiladi: (وَجَاءَ الرَّجُلُ وَيَقُولُ...) - "Kishi keldi va aytyapti (aytmoqda)...".

2 **Buyruq va Ta’kid (Imperative Pragmatics):** Ba’zan yumshoq va madaniyiyatli ohangda buyruq berish yoki maslahat berish maqsadida mudoriy shakli qo‘llanadi. Misol: (تَذْهَبُ الآنَ إِلَى الْمَكْتَبَةِ) - "Hozir kutubxonaga borasan" (aslida bu qat’iy buyruq emas, balki suhbatdoshga yo‘nalish berish, sotsiopragmatik tavsiya hisoblanadi).

XULOSA. O‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, arab tili lingvistikasida fe’l zamonlarini faqat vaqt o‘lchami (temporal) nuqtai nazaridan baholash matnning asl mazmunini to‘liq ochib bera olmaydi. Madiy shakli kontekstda kelajak muqarrarligini yoki ijtimoiy muloqotdagi duo/istak motivlarini

ifodalasa, mudoriy shakli matnga emotsional jonlilik olib kiradi va ritorik ta’sirchanlikni ta’minlaydi. Demak, zamon shakllarining pragmatik funksiyalarini bilish arabcha matnlarni to‘g‘ri interpretatsiya qilish (talqin etish) va sotsiolingvistik aspektlarni tushunish uchun xizmat qiladi.

Foydalanilgan manbalar va adabiyotlar

1. Wright, W. A Grammar of the Arabic Language. — Cambridge University Press, 1996.
2. Badawi, El-Said, Carter, M.G., Gully, A. Modern Written Arabic: A Comprehensive Grammar. — Routledge, 2016.
3. Holes, Clive. Modern Arabic: Structures, Functions, and Varieties. — Georgetown University Press, 2004.
4. Mahmudov, N. O‘zbek tili sotsiolingvistikasi. — Toshkent, 2014.
5. Fassi Fehri, Abdelkader. Issues in the Structure of Arabic Clauses and Words. — Kluwer Academic Publishers, 1993.
6. الراجحي، عبده. التطبيق النحوي. — دار النهضة العربية، بيروت، 1998م .
   Wright, W. A Grammar of the Arabic Language. — Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
7. Badawi, El-Said, Carter, M.G., Gully, A. Modern Written Arabic: A Comprehensive Grammar. — London: Routledge, 2016.
8. Holes, Clive. Modern Arabic: Structures, Functions, and Varieties. — Washington D.C.: Georgetown University Press, 2004.
9. Fassi Fehri, Abdelkader. Issues in the Structure of Arabic Clauses and Words. — Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1993.
10. Comrie, Bernard. Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems. — Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
11. Dahl, Östen. Tense and Aspect Systems. — Oxford: Blackwell, 1985.
12. Levinson, Stephen C. Pragmatics. — Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
13. Yule, George. Pragmatics. — Oxford: Oxford University Press, 1996.
14. Mahmudov, N. O‘zbek tili sotsiolingvistikasi. — Toshkent: Akademnashr, 2014.
15. Nurmonov, A. Tanlangan asarlar. III jild. Lingvistik pragmatika masalalari. — Toshkent: Akademnashr, 2012.
16. Hakimov, M. O‘zbek tilshunosligida pragmatik yo‘nalish. — Toshkent: Fan, 2013.
17. Ismoilov, A. Arab tili grammatikasi va matn lingvistikasi. — Toshkent: TDShU, 2018.
18. الراجحي، عبده. التطبيق النحوي. — بيروت: دار النهضة العربية، 1998م.
19. السامرائي، فاضل صالح. معاني النحو (الجزء الأول والثاني). — عمان: دار الفكر، 2000م.
20. ابن جني، أبو الفتح عثمان. الخصائص (تحقيق: محمد علي النجار). — القاهرة: دار الكتب المصرية، 1952م.
21. السيوطي، جلال الدين. المزهر في علوم اللغة وأنواعها. — بيروت: دار الكتب العلمية، 1998م.
22. عباس، حسن. النحو الوافي (المجلد الأول). — القاهرة: دار المعارف، 2007م.
23. المطلبي، غالب فاضل. الزمن واللغة. — بغداد: دار الحرية للطباعة، 1986م.